

Shift Happens

Att göra läskunniga till riktiga läsare

Kerstin Brunnberg

Linnélärjungen Peter Forsskål hann för sin mycket för tidiga död, med något som än idag är giltigt för den svenska offentligheten – och tryckfrihet och yttrandefriheten i

I sin därefter indragna skrift *Tankar om borgerliga friheten* pläderade han framsynt för att behovet av ”varje individs oberoende innebär en rätt att få sina personliga rättigheter garanterade” och en av dem vara ”oinskränkt skriffrihet”.

Forsskål var liberal och vände sig mot en påtvingad återhållsamhet med att säga och sprida sin uppfattning. Hans syfte vara inte bara för egen del utan för att han ansåg i en tid när det fanns en period av frihetliga rörelser att ”En vis regering lämnar menigheten hellre lägenhet att yttra sitt missnöje med pennor än med andra gevärs”

Forsskål var en föregångare när han påpekade att “det enda alternativet till våld är tryckfrihet” och att yttrandefrihetens uppgift är” ett upplyst publikum.

Forsskål var vid den här tiden inte ensam om dessa tankar. I England hade censuren avskaffats 1659 och författare och filosofer resonerade som Forsskål.

Censuren i Sverige avskaffades 1766 och då stiftades också tryckfrihetslagstiftningen och offentlighetsprincipen 1.0. Under den korta tiden fram till 1772 års statskupp kom det ut 80 periodiska tidskrifter och 2000 politiska skrifter.

Gustaf III:s statskupp satte stopp för det men efter hans död återkom den initierade lagstiftningen och formades till 1809 års grundlag om tryckfrihet.

- Det finns anledning att erinra om tre saker – sedan *så länge* har Sverige utmärkt sig för att ha grundlagsfäst tryckfriheten och offentlighetsprincipen. *Så väl har uppsåtet och själva konstruktionen varit så samstämda*; tryckfriheten, offentlighetsprincipen, ensamansvaret, meddelarskyddet och det särskilda rättegångsförfarandet med jury. Och *så väl har denna grundlag respekterats* – och kombinerats med ett presstöd som fungerat i den analoga världen och det finns anledning att också påminna om det uttalande som riksdagen gjorde 1975 om massmediernas uppgift som granskare och informationsgivare. Massmedierna bör ge den information som är nödvändig för att medborgarna ska kunna ta ställning i samhällsfrågor. De förtroendevalda bör genom massmedierna få löpande information om enskildas och organisationers uppfattning i politiska frågor.”
- Massmedierna bör som allmänhetens företrädare granska och kontrollerade inflytelserika i samhället.

Det kan tyckas vara fel att gå bakåt när man ska tala om framtiden, men det är angeläget att peka på den vikt som ändå lagts vid massmediernas roll. Till det kan man lägga att Sverige vid inträde i dåvarande EG lyckades försvara den svenska lagstiftningen.

Hoten mot journalistiken

Med jämna mellanrum återkommer naturligtvis krav från politiken, organisationer och olika intressen på förändringar i för allmänheten ogynnsam riktning, men det räcker enligt min uppfattning med att peka på några mediegranskningar som IB, Osmo Vallo, Galna Ko-sjukan, avvisningarna av de egyptiska medborgarna, Valstugereportaget, Bofors, Telia, järnrörsskandalen, Expressens jobb om tillgången på illegala vapen och polisens register över romer för att visa journalistikens betydelse.

Samtidigt med detta ser vi idag en rad för journalistiken stora hot som svårligen bemästras annat än av journalistiken själv – vilket är lätt att säga.

De finns anledning att peka på tre områden:

PR-branschen

Det minst besvärliga är de senaste 20 årens rätt avsevärda framväxt av PR branschens olika funktioner. Det finns ju egentligen inget att säga om mer än att det skapar merarbete för att komma förbi mörkläggning, nedtystningsarbete, dokumentförstöring, avböjda intervjuer, inom någon myndighet t o m efterforskning av källor och likande. I *Financial Times* skriver Andrew Edgecliffe-Johnson rätt uppgivet om hur det i USA går 4,6 PR personer på en journalist .

Med tanke på detta är många av de senaste årens genomförda granskningar rätt imponerande.

Men ett exempel på PR maskineri är ju att SAS:s kundtidning drogs in därför att den beställda artikeln av Per Svensson om extremhögern i Skandinavien retade upp Fremskrittspartiet i Norge, varpå hela upplagan drogs in – ett anmärkningsvärt agerande som vi allmänt nog diskuterat för lite. Nu lyckades inte aktionen helt för på väg hem från Helsingfors lyckades jag hitta ett kvarglömt ex i stolsfickan och det lämnar jag nu till Dig Per eftersom Du inte har något eget.

Försöken att ändra i tryck- och yttrandefrihetslagstiftningen

Det andra och mer hotfulla har varit de upprepade försöken att ändra i Tryck- och yttrandefrihetslagstiftningen i syfte att göra den vad man kallar teknikoberoende. Här har experten och journalisten Nils Funcke spelat en avgörande roll då försöken inte fullföljts.

Funcke har dessutom varit den som mer än andra kritiserat försämringar som ändå skett – bl. a ett sådant är försämringen av den offentlighet som är så avgörande för den demokratiska kontrollen genom att sekretessbelägga uppgifter som svenska myndigheter får eller samlar in som ett led i internationellt samarbete.

Det finns anledning – för medborgarnas skull – att fortsatt vara vaksam på försämringar som skulle minska allmänhetens insyn och kunskap. D v s att inte minska offentligheten. Professor Olof Jørgensen har för Nordicom visat att rättsreglerna för offentliga

och hemliga dokument och data dels ser olika ut i Norden, dels att det skulle kunna vara bättre – inte minst på det digitala området.

Hot och hat – journalisternas vardag

Det tredje området är det hot som journalistiken lever under – både i Sverige och ute i världen. Det har ökat och måste diskuteras och skapas förståelse för. Är det något som förhindrar människors rätt till insyn, kunskap, förståelse och att vara informerad om vad som sker i deras värld och samhälle, så är det jakten på att stoppa journalister att utföra sitt uppdrag. Det är djupt tragiskt både rent mänskligt och demokratiskt.

Det fega mord och hot mot journalister mitt i deras yrkesutövning är också ett uttryck för det förakt som finns för demokrati och yttrande- och informationsfrihet. Journalistik är till för att ge oss alla trovärdig och allsidig kunskap om väsentliga ämnen. De parter som vill dölja sanning eller skrämja till tystnad hotar oss alla, men journalisterna blir de verkliga offren och måltavlorna. Därför angår detta oss alla och medvetandet om vad som pågår i olika former både i Sverige och i andra länder, måste diskuteras. Det krävs att vi alla förstår mer vad som sker än det brutala mordet.

Det är riskfritt att döda en journalist skev dåvarande chefen för BBC Global News Richard Sambrook i rapporten *Killing the Messenger* för organisationen National News Safety Institute (INSI). Rapporten är avsedd att väcka medvetande hos världens ledare och medieägare om det mycket höga pris som betalas för rapportering om obehövliga sanningar från och i länder där yttrandefrihet betraktas med förakt.

Rapporten innehåller en rad viktiga rekommendationer och förslag till att förbättra läget, bland annat att IMF, Internationella valutafonden, ska ta med möjligheterna för journalister att kunna arbeta fritt, som ett mätindex för att bevilja ekonomiskt stöd. Sambrook kallar det ”impunity index” d v s ”skadefrihets- index”. Frihet för media är fundamentet i yttrandefriheten och ett mål att kämpa för är, att ingen journalist ska behöva offras för yttrandefriheten brukas.

Så tunn är gränsen mellan liv och död för dem som tar ansvar för att granska och blottlägga det andra inte vill ska komma oss till del, det vi helt enkelt inte ska få veta.

Digitaliseringens möjligheter

Ett fjärde och större hot, men också möjlighet, är ändå digitaliseringen och med den Internet och det känns genant att tala om det som ett hot. Men för att bemästra och använda digitaliseringen till det goda den kan, krävs också kunskap, samarbete och att inse dess problem för att kunna lösa dem. Den enorma fördel vi har av Internet och digitaliseringen i form av utblick, upplysning, utbyte och demokratisk tillgänglighet vi idag får, ökar kunskap och möjligheter. Alla kan nå ut som skribenter och opinionsbildare.

Men för att utvinna fördelarna måste vi se nackdelarna.

Presstödet konstruktion som hittills byggt på en analog utveckling är mer eller mindre överspelat och måste snarast ersättas av något annat stödsystem som inte innebär innehålls- eller kvalitetsbedömningar om vi ska slå vakt om fria och obundna medier.

Idag är affärsmodellen för journalistik ur led. T ex tillgodogör sig Google för mycket av intäkterna av journalistik, vilket borde diskuteras mer än det gör.

Idag finns alla möjligheter att undvika de redaktörsstyrda journalistiska medierna

till förmån för sajter, bloggar, inlägg, grupper som man själv gillar och sympatiserar med. Vi vet också att de sk ”nyhetsundvikarna” ökar. Nyhetschefen Peter Horrock på BBC myntade för många år sen beskrivningen ’predikningar för de redan frälsta’ – dvs åsikter som utmanar, som ger en annat perspektiv kan man undvika. Möjligheterna till desinformation är inte ringa.

Motvikten till just det här står de redaktörstyrda medierna vars ansvariga utgivare går i god för att den information som görs tillgänglig är trovärdig, sann och relevant. Helt enkelt därför att det är journalistik. Det vi ser nu är tidningarnas – får man säga – senkomna omställning till nya affärsmodeller som också kan återvinna en publik. Men då krävs än mer av modiga ägare: innovationsförmåga men också statligt stöd.

Det statliga stöder är slopad digital moms – en helt obsolet konstruktion i dagens läge, en utbyggd digital infrastruktur för att alla ska kunna ta del av medieutbud digitalt, det är ren demokratiförsäkring. Lika viktigt är att skolan idag utbildar elever i vad gäller om jag publicerar något men framförallt att ha kunskaper i källkritik och därmed också kunna välja trovärdiga nyhetskällor. Det är det vi med det helsvenska ordet kallar ”media literacy” och som bör ingå i läroplanen.

För medierna gäller att för dagens publik skapa innehåll som också ger sammanhangen och förståelse för vad som händer, i former och tillgänglighet är i nivå med en oerhört digitalt kunnig publik. Men också att förstå hur innehåll kan bli nödvändigt just i rätt kanal, på rätt skärm vid rätt tillfälle och också ge det jag inte visste att jag skulle vilja veta. Att kanske skära innehållet på en annan ledd. Därför har tidningarna inte bara kunniga journalister utan också medarbetare med helt nya kompetenser som snarast förvärvas på på hackatons eller inom spelindustrin eller kan analysera ”big data” bättre än andra.

Självklart sker samma förändring när det gäller annonser och på den punkten är dagens och morgondagens läsare lika beroende om inte mer, av att kunna se vad som är en annons och vad som är redaktionell text. När BuzzFeed, enligt *Financial Times* skriver om 11 skäl till varför duschen är det bästa på hela dagen att då måste det framgå att det är tvålfabrikanten Dove som står för det innehållet. Eller när *Wall Street Journal* lånar ut sina journalister till annonsmakarna kanske man måste se till att en eventuell granskning av den annonsören sker med andra journalister.

Slutord

Digitaliseringen är inte över, den kommer med ständigt nya möjligheter som också kan vara det som möjliggör en starkare offentlighet och öppenhet men det ligger som ett tredelat kontakt mellan oss medborgare staten och journalistiken. Det bör vara möjligt om medierna och staten tillsammans också förstår att förklara offentlighetens betydelse och upprätthålla respekten för det och om medierna också beskriver och berättar om de journalistiska uppdraget och hur vi genomför det. Till politikernas uppgift hör också att inte ge Google möjligheter att suddas ut fakta.

Det är ett ansvar som är tredelat mellan oss medborgare att förstå vikten av att vilja veta mer än det vi själva förmår leta upp

Man bör betänka detta för att journalistiken och offentligheten ska fortsätta vara lika starka och behovet av en fri press beskriver professorn i konstitutionell rätt, Thomas Bull i en intervju med Sveriges Radios Lena Beijerot som att det fria ordet väger upp Sveriges behov av en författningsdomstol.

Den fria pressen har fyllt i viss mån samma funktioner alltså att vara en nagel i ögat , höll jag på att säga, på makthavarna att ställa frågor och om man har en fungerande offentlig debatt då så blir det ju väldigt svårt att genomföra en lagstiftning som skulle kunna kränka några enskildas rättigheter eller vara på något annat sätt illa genomtänkt Sen finns det många andra faktorer som kan spela en roll där, men visst har massmedia och den svenska tryckfriheten framförallt och dess långa historiska arv en betydelse här som gör att vi aldrig riktigt sett något stort behov av en sådan här institution. (Thomas Bull ur God Morgon Världen, Sveriges Radio den 22 juli 2012)

Därför kan Expressendomen som nu prövas i Högsta domstolen leda till ett domslut som i värsta fall kan leda till att journalistiken avstår från att använda ovanliga och okonventionella metoder, som i sig kan innebära att viktiga fakta undanhålls medborgarna.

Det vore att vrida ett fredligt vapen ur händerna på journalistiken. Det drabbar inte primärt medierna utan medborgarnas kunskap och det samhälle de lever i.

